

מעריך שיעור ליום זכויות האדם

זכויות חברתיות - הזכות לחשמל ולמים

”כל אדם זכאי לרמת חיים נאותה לבריאותם ולרווחתם שלו ושל בני ביתו, לרבות מזון, לבוש, שיוון, טיפול רפואי, שירותים סוציאליים...”

מתוך: ”ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם”, סעיף כה

מבוא למורה

ב-10 בדצמבר מציינים בישראל ובעולם את **יום זכויות האדם הבינלאומי**. ביום זה, בשנת 1948, התקבלה בעצרת הכללית של האו"ם ההכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם. ההכרזה מפרטת את הזכויות השונות המגיעות לכל אדם באשר הוא אדם, ובכללן זכויות אנושיות, אזרחיות, פוליטיות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות. זכויות אלה משמשות קנה-מידה אחיד ומכנה משותף לכל העמים והאומות, הנקראים להעמיד אותן לנגד עיניהם ומחויבים לשמור עליהן. גם מדינת ישראל, בין שאר מדינות העולם, חתומה על ההכרזה ועל האמנות שנכתבו בעקבותיה, המהוות יחד את 'המגילה הבין-לאומית של זכויות האדם'.

השנה, בחרנו במחלקת החינוך של האגודה לזכויות האזרח להתמקד ב**זכויות החברתיות**, המפורטות בחלקה השני של ההכרזה. הזכויות החברתיות נוגעות בחיי היום יום של הקיום האנושי. הן נועדו להבטיח לכל אדם תנאים מינימליים של קיום חומרי ונפשי ראוי, והן הכרחיות לשמירה על כבוד האדם ולהתפתחות אישיותו. הזכויות הללו כוללות את הזכות לרמת חיים נאותה המאפשרת קיום בכבוד, את הזכות לדיור, את הזכות לבריאות ולטיפול רפואי, את הזכות לעבודה ולתנאי עבודה נאותים, את הזכות לביטחון סוציאלי, למנוחה ולפנאי, ואת הזכות לחינוך. למרות שהן זכויות בסיסיות, הן לא נכללות עדיין במפורש בחוקי היסוד של המדינה, ולפיכך אינן מעוגנות חוקתית באופן שיחייב את רשויות המדינה למדיניות חברתית-כלכלית של צמצום פערים וצדק חברתי.¹

הזכות העיקרית והראשונה בין הזכויות החברתיות היא הזכות לרמת חיים נאותה, ובמילים אחרות, הזכות לחיים בכבוד. במעריך השיעור המוצע להלן, בחרנו לעסוק בזכות לשני צרכי יסוד שעבור רובנו נתפסים כמובנים מאליהם, כי הם פשוט שם תמיד: **מים וחשמל**. בימינו, הזכות לקיום בכבוד חייבת לכלול גם את הזכות למים ואת הזכות לחשמל. הם אינם מצרכים ככל שאר המצרכים, אלא מהווים משאב שבלעדיו אין כבוד, אין בריאות ובמקרים מסוימים אף לא חיים. כמה זמן היה כל אחד מאיתנו מצליח להסתדר בלי גישה למים זורמים ובטוחים לשתיה, או בלי חשמל בקיץ או בחורף? בלי מזגן או מאורר? בלי מים צוננים או חמים? בלי מקרר לאוכל ולתרופות? ללא תאורה בלילה? בלי יכולת להטעין את הטלפון הנייד?

¹ במשך למעלה משני עשורים מונחות על שולחן הכנסת הצעות לחקיקת חוק יסוד: זכויות חברתיות, אולם עד עתה סרבו ממשלות ישראל להעבירן. להלן [דוגמה להצעת חוק יסוד: זכויות חברתיות](#) שניסחה האגודה לזכויות האזרח.

התהליך להכרה בזכות האדם למים ותברואה החל לפני כמעט 30 שנה, באמצעות סדרה של אמנות והצהרות בינלאומיות. מהאמנה לזכויות הילד בשנת 1989, דרך הועדה לזכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בשנת 2002, ועד להכרה המפורשת על ידי העצרת הכללית של האו"ם ביולי 2010 בזכות האדם למים ותברואה ובכך כי "מי שתייה נקיים ותברואה הם חיוניים למימוש כל זכויות האדם".

בשנים האחרונות עשתה גם מדינת ישראל צעד חשוב להגנה על זכויות עניים, ואסרה לנתק מים למי שאינו משלם את החשבון. מדינת ישראל הכירה בכך שהזכות למים היא זכות בסיס, ושעל המדינה לספק מים לכל תושביה. עו"ד טלי ניר מהאגודה לזכויות האזרח, שעתרה לבג"ץ נגד ניתוקי המים והובילה מטעם האגודה את המאבק בהם, אמרה לאחר שנתקבלה ההחלטה: "בשנים האחרונות שבנו והתרענו על האבסורד, שגורם לכך שאנשים נאלצים לחיות ימים ושבעות בלי מים רק בשל עוני... תשלומי המים עדיין יקרים מדי, ומשק המים עדיין לוקה בבעיות קשות, אבל החל ממחר, יש לקוות, אלפי אנשים החיים בעוני יינצלו מהמצוקה והבושה שגורם ניתוק המים עקב חובות" (31 במרץ, 2015).

לצערנו, חרף שינוי זה בחוק, גם כיום ישנם עדיין יישובים שלמים שלא זוכים לאספקת מים זורמים. במקביל, יש בכל שנה עשרות אלפי ניתוקי חשמל של משקי בית שלא שילמו את חשבונות החשמל שלהם, בהם מתגוררים גם קשישים, חולים, ילדים ואנשים עם מוגבלויות שונות. [ממש לאחרונה קראנו בתקשורת](#) שמספר מנותקי החשמל בישראל עלה ל-46 אלף בשנת 2018, למרות התחייבות חברת החשמל לא לפגוע באוכלוסיות שנאבקות על קיום בסיסי.

החוק הישראלי הכיר בזכות לחשמל במספר החלטות בית משפט. כך, למשל, קבע בית משפט השלום בחיפה כי חשמל הוא כיום זכות יסוד במדינה המודרנית, וכי מגורים ללא זרם חשמלי הם פגיעה בזכות האדם לכבוד. החוקים הבינלאומיים קובעים גם הם כי אספקת שירותי חשמל הינה תנאי הכרחי למימוש הזכות לבריאות והזכות לחיים. חשמל חיוני לחיי אדם הגונים ובריאים, ובמצבים רפואיים קשים או מזג אוויר קשה זה יכול להיות מצב של סכנת חיים. חימום בחורף, קירור מזון ותרופות, הפעלת מכשירים רפואיים וניהול חיי היומיום של משפחותינו – הכל תלוי באספקת חשמל קבועה. על כן יש להבטיח כי לכל גבר ואישה, ללא קשר למצבם הכלכלי, תהיה הזכות לחשמל כדי לענות על צרכיהם הבסיסיים.

מים וחשמל הם משאב ציבורי, הם שייכים לכולנו, והם הכרחיים לקיום בכבוד. **מים וחשמל אינם מותרות – הם זכות יסוד. גישה למי שתייה נקיים ולאספקת חשמל היא זכות אדם בסיסית ומרכיב מרכזי בהפחתת העוני ושיפור הרווחה.** אנו מזמינות אתכם ואתכן לעשות שימוש במערך השיעור המוצע ובמצגת הנלווית לו כדי לדון בסוגיות זכויות האדם החברתיות העולות מהם, ולעורר דיון חינוכי על חשיבות ההגנה עליהן ועל הרלוונטיות שלהן כחלק בלתי נפרד מן ההכרזה בדבר זכויות האדם, גם בישראל של היום. המערך מתאים לעבודה עם התלמידות והתלמידים במסגרות החינוך הפורמליות והלא פורמליות, והוא מיועד לתלמידות/ות חטיבת הביניים ותיכון.

בברכה,

צוות מחלקת החינוך, האגודה לזכויות האזרח בישראל.

מערך שיעור: הזכות לחשמל והזכות למים

משך השיעור: 90 דקות

קהל יעד: כיתות ז'-י"ב

מטרות:

- התלמידים והתלמידות יכירו בתפיסה כי גישה למים זורמים ולחשמל היא זכות אדם בסיסית.
- התלמידות והתלמידים יכירו בגישה לפיה חובתה המוסרית של המדינה להבטיח את מימוש הזכויות החברתיות של אזרחיה, ביניהן הזכות לחשמל ולמים.

מהלך:

חלק א' – כיצד מים וחשמל חיוניים לחינוך?

1. ננסה להיזכר מתי במהלך היום אנחנו משתמשים במים ובחשמל ולשם מה.
* **ניתן להיעזר בציר זמן** – כל תלמיד/ה יכול לשרטט לעצמו (אפשר לפי הדוגמה בנספח) ולרשום עליו את השימוש האישי במים וחשמל לאורך שעות היממה.
נשאל: מה לדעתכם/ יקרה אם תוגבלו בשימוש במים או חשמל?

2. נציג את שקף מס' 2 (או לחילופין נכתוב על הלוח):

הזכות למים היא זכות יסוד הנגזרת מהזכות לחיים, מהזכות לקיום בכבוד ומהזכות לבריאות.

ונשאל:

- מדוע נחשבת הזכות למים לזכות יסוד?
- מה הקשר בין מים לזכות לחיים? ולזכות לקיום בכבוד? ולזכות לבריאות?
- על מה שומרת הזכות למים?

מתוך השיחה נסכם כי:

- **בלי מים אין חיים**: לכל אדם זכות למי שתייה נקיים כדי לשתות ולא למות בצמא.
- **תברואה והיגיינה**: כל אדם זקוק למים זורמים על מנת לשמור על ניקיון ולהימנע מחולי שנגרם מזיהום.
- הזכות למים שומרת על כך שלכל אדם תהיה נגישות למים זורמים שיאפשרו לו **לחיות ולשמור על כבודו ועל בריאותו**.

3. נקרין את הסרטון [חשמל זה זכות אדם](#).

ונשאל:

- למה חשמל הוא חיוני לחיים המודרניים? במה אנשים תלויים בחשמל?
- מה הקשר בין חשמל לזכות לחיים? ולזכות לקיום בכבוד? ולזכות לבריאות?
- על מה שומרת הזכות לחשמל?

מתוך השיחה נסכם כי:

- מכונות רבות המשמשות לצרכים רפואיים חייבות חיבור לחשמל, ולכן יש אנשים שתלויים בחשמל לשמירה על חייהם.
- קירור בקיץ וחימום בחורף הם צורך בסיסי, ובימינו הם פועלים על חשמל.
- שמירה על רוב המזונות נעשית על ידי מקררים התלויים בחשמל.
- חיבור טלפוני וגם חיבור לאינטרנט ולרשתות חברתיות הם הכרח לחיי היום-יום של כולנו, ומכשירים המספקים את החיבור הזה מופעלים בחשמל.
- ללא תאורה, המחוברת לחשמל, אנשים לא יכולים לחיות חיים מלאים לאחר רדת החשכה.

בסיכום חלק זה, אנו מבינות ומבינים שחשמל ומים הם זכות בסיסית לקיום אנושי.

חלק ב' – עדויות לניתוקי חשמל ומים: איך נראה חוסר צדק?

1. לפניך עדויות בסרטונים, בכתב ובצילומים לניתוקים של מים וחשמל אצל צרכנים פרטיים ובכפרים.

ניתוקי חשמל:

- [חוברת עדויות של סיפורים אישיים של מנותקי חשמל](#)
- [ניתוק חשמל בכפר](#)

ניתוקי מים:

- [חוברת עדויות של סיפורים אישיים של מנותקי מים](#)
- [עדות אישית על החיים בכפר](#) (במסגרת עדות על החיים בכפרים בלתי מוכרים בנגב)
- [עדויות מהכפרים](#) (כנ"ל)
- [תמונות](#) מחיים בכפר ללא מים זורמים וחשמל

להלן שתי אפשרויות מומלצות לעבודה על מקורות העדות בכיתה:

(א) עבודה משותפת באמצעות קריאה/צפייה במקורות ופתרון חידון אינטראקטיבי כיתתי

באפשרות זו, המשימה של הכיתה היא לפתוח את כל חמשת המנעולים בחידון באמצעות פתרון שאלות המתייחסות למקורות העדות השונים (כל שאלה מתייחסת למקור עדות אחד):

- הכיתה קוראת/צופה יחד במקור הראשון (יפתח בלחיצה על המנעול במצגת), ולאחר מכן צריכים/ות התלמידים/ות לפתור את השאלה ולפתוח את המנעול.
- אם התלמידים/ות לא יודעים/ות או לא זוכרים/ות את התשובה, ניתן ללחוץ על סימן הנורה ולקבל רמז.
- רק אחרי שנפתח המנעול ניתן להתקדם לקריאה/צפייה במקור נוסף, ולאחר מכן לפתרון השאלה במנעול הבא (לפי הסדר המפורט להלן).
- החידון מסתיים כאשר חמשת המנעולים נפתחו.

אלה השאלות, הרמזים והתשובות המופיעים בחידון:

תשובה	רמז	שאלה	מקור	מנעול
5	שלא יהיה חם בקיץ + שהמזון לא יירקב + מנקה בגדים + חיבור לעולם + תאורה	כמה מכשירי חשמל הכרחיים יש בסרטון?	סרטון: חשמל זה זכות אדם	1
2	לוחות סולריים נטענים + מאווררי רוח ליצור חשמל	בכמה שיטות לייצור חשמל משתמשים תושבי הכפר בסרטון כיוון שלא מחברים את הכפר שלהם לחשמל?	סרטון: ניתוק חשמל בכפר	2
35	השנה בה נקנתה האדמה של חליל - 1886	כמה כפרים של בדואים לא מחוברים לחשמל ולמים ותשתיות ביוב?	סרטון: עדות אישית על החיים בכפר	3
650	קיצבה 1800-800-350	כמה כסף נשאר לע.א. ממגדל העמק לאחר שקיבלה קיצבה ושילמה תשלום וחוב על מים?	חוברת עדויות: סיפורים אישיים של מנותקי מים	4
25	אחוזי הנכות שלה - 75	מהם אחוזי המשרה של ס.מ. מחדרה הסובלת מניתוקי חשמל?	חוברת עדויות: סיפורים אישיים של מנותקי חשמל	5

ב) עבודה בזוגות או בקבוצות קטנות באמצעות לוח שיתופי דיגיטלי

באפשרות זו, כל צוות יבחר בלוח השיתופי מקור שנראה לו מעניין, ויענה ביחס אליו (בתוך הלוח) על השאלות הבאות:

- כיצד באה לידי ביטוי בסיפור שראית/קראת הפגיעה בזכות לחיים / בזכות לקיום בכבוד / בזכות לבריאות?
- האם זה צודק שיהיו בני אדם אשר יחיו ללא מים וחשמל?

הלוח הוא אינטראקטיבי, וכל צוות יוכל לראות בו את התשובות ואת הרשמים של הצוותים ושל התלמידים/ות האחרים בכיתה.

בהתאם לזמן שנותר, יכול כל זוג/צוות לקרוא/לצפות במקורות נוספים ולהעלות ללוח את התייחסויותיו.

בסיכום חלק זה, אנו יודעות ויודעים שישנם אנשים שאין להם חיבור וגישה למים ולחשמל, למרות שזוהי זכות יסוד, וכי ניתוקי חשמל ומים משמעותם חיים בחוסר כבוד, בעוני ובחולי.

חלק ג' – דיון מסכם

לאחר שהבנו מה בני אדם צריכים כדי לחיות חיים ראויים, ננסה לברר את עמדותיהם/ו של התלמידים/ות בעזרת כמה שאלות הקשורות במושג צדק חלוקתי:

- האם מי שלא יכול לשלם על מים וחשמל דינו לחיות בלי מים וחשמל?
- האם זה צודק שמים וחשמל יהיו רק למי שיכולים לשלם עליהם? האם זה צודק שלאדם אחד תהיה נגישות למים ולחשמל, ולאדם אחר לא?
- מהו צדק? מהו צדק חברתי?
- האם קיומם של מקרים כאלו בחברה שלנו מהווה עדות לכשל חברתי? לכשל של המדינה?
- מה תפקידן של השכבות החזקות באוכלוסייה בדאגה לשיפור המצב שבו לחלק מהחברה אין חשמל או מים?
- מה תפקידה של המדינה בנושא זה? האם אסור לה להתערב, או שדווקא חובה עליה להתערב?²

² ישראל קמה כמדינה בעלת מאפיינים סוציאליסטים, ומוסדות וחוקים שונים נוסדו במטרה להגן ולעגן מדיניות רחבה יחסית של זכויות חברתיות (חוקי הביטוח הלאומי הם דוגמאות לכך). עם זאת, מכיוון שחלק גדול מהזכויות החברתיות לא עוגנו בחקיקה, היקף ההגנה עליהן וחובת המדינה לדאוג למימושן מוסיפים להיות עניין שבמחלוקת. היעדר הסכמה ביחס לחובות המדינה בחקשר זה מביא לכך שהפערים החברתיים-כלכליים בישראל, ההולכים וגדלים, באים לידי ביטוי גם בנגישות לשירותים חברתיים שונים. עניין זה מהווה נושא למחלוקת לא רק בישראל כי אם גם במדינות שונות בעולם, ומשטרים שונים - בהתאם להשקפתם הליברלית או הסוציאל-דמוקרטית - מרחיבים או מצמצמים את היקפן של הזכויות החברתיות ואת מינון השירותים הנובעים מהן שמספקת המדינה לאזרחיה.

הזכות למים והזכות לחשמל הן זכויות אדם בסיסיות. **אנחנו מבינות ומבינים שזה לא צודק שיהיו אנשים שלא יהיו להם מים וחשמל.** עלינו לתת צדק חברתי, לפיו לכל אדם במדינה תהיה (לכל הפחות) אספקת מים וחשמל. כאשר אנשים מנותקים מחשמל וממים אין בכך צדק. כאשר ישובים שלמים מנותקים מחשמל וממים אין בכך צדק.

לסיכום, כדאי לציין ולהזכיר שתי נקודות חשובות:

- **זכותם של האזרחים משמע חובתה של המדינה:** כשם שהמדינה אחראית למימוש הזכויות האזרחיות ולמנוע פגיעה בהן, כך מוטלת עליה החובה להבטיח גם את מימוש הזכויות החברתיות, למנוע פגיעה בהן ולהבטיח כי בני האדם המתגוררים בה אינם חיים בתנאים המאיימים על הקיום שלהם.
- **הזכויות החברתיות הן בסיס לקיום אנושי.** זכויות חברתיות הן התשתית שבלעדיה מימושן של הזכויות האזרחיות-פוליטיות מוטל בספק. כך, לדוגמה, אדם שאין לו קורת גג יהיה עסוק בהישרדות ולא יממש את זכותו לבחור ולהיבחר, ומי שטרודה בהשגת מזון לילדיה סביר שלא תעסוק במימוש חופש הביטוי, למשל. **קל וחומר שהדברים אמורים גם בכל הנוגע למים וחשמל.**

נספח – ציר זמן לדוגמה

כמה פעמים השתמשי בחשמל או מים בשעה זו של היום										במה נעשה שימוש בחשמל ומים	
				v	v	v	v	v	v	6:00	הסענת טלפון, צחצוח שיניים, הורדת מים, שתיה, מזגן, הכנת טוסט, קפה קר מהמקרר
										7:00	
										8:00	
										9:00	
								v	v	10:00	שירותים הורדת מים ושטיפת ידים, מזגן בכיתה, אור בכיתה
										11:00	
										12:00	
										13:00	
										14:00	
								v	v	15:00	חימום ארוחה במיקרו, שטיפת ידים
								v	v	16:00	הדלקת מחשב לעבודה לבי"ס, הדלקת אור בחדר
										17:00	
										18:00	